

NENAD FILIPOVIĆ

(Beograd)

ISLAMIZACIJA BOSNE U PRVA DVA DESETLJEĆA OSMANSKE VLASTI

I

Pitanje islamizacije Bosne u našoj, a i svjetskoj, historiografiji, osmanistici i islamistici postavljeno je prvi put prije više od stotinu godina. Razvoj izučavanja ovog složenog naučnog problema bio je bitno uvjetovan građom kojom su učenjaci raspolagali. Tako se jasno uočavaju dva razdoblja u tretiranju ovog pitanja: a) od početka izučavanja do pedesetih godina; b) od pedesetih godina do danas. Sumu istraživanja karakterističnih za prvi period predstavlja znamenita studija Aleksandra Solovjeva iz 1949. godine o nestanku "bogomilstva" i islamizaciji Bosne. Sva su ta istraživanja bila zasnovana na građi parcijalnog značaja, neoficijelnog porijekla i nerijetko kasnog postanka što je počesto omogućavalo da se pitanje islamizacije rješava ishitrenim hipotezama i nenaučnim postavkama koje su robovale dnevnim potrebama malih, ali ostrašćenih balkanskih nacionalizama. Međutim, kada su početkom pedesetih godina iz istambulskih i ankarskih arhiva u Jugoslaviju i u sarajevski Orijentalni institut doneseni mikrofilmovi brojnih osmanskih katastarskih popisnih knjiga (*Tapu Tahrir Defterleri*), došli smo u posjed građe koja omogućava da se pitanje islamizacije prouči sveobuhvatno, naučno objektivno i daleko od svakog uplitanja dnevne politike u vode nauke. Najistaknutiji istraživači islamizacije Bosne na temelju te nove građe bili su i jesu: rahmetli akademik Nedim Filipović, rahmetli profesor M. Tajib Okić koji je djelovao u Turskoj i dr Adem Handžić. Smatramo da buduća istraživanja islamizacije Bosne treba nastaviti tragom metodologije koju su oni zacrtali, prvenstveno se oslanjajući na izvore i na ono što nam izvori kažu, bez ikakvoga suvišnog teoretiziranja ili ideologiziranja. No, istraživanja islamizacije moraju biti potpomognuta i širim islamističkim pogledom na taj problem.

Dvije osnovne mogućnosti izučavanja islamizacije Bosne do početka XVII stoljeća su: a) pravljenje pregleda islamizacije cijele Bosne za kraće periode. Najoportunije bi bilo obrađivati svaki sačuvani defter pojedinačno. To su defteri iz 1469, 1485, 1489, 1516, 1530, 1542, 1570, 1604. godine; b)

izučavanje islamizacije po mikroregionima na temelju kontinuiranog niza izvora od najstarijeg do najmlađeg. (Npr. islamizacija Sarajeva i njegove okoline od 1468 -1604. godine) . Tek kada budemo imali više studija koje će biti urađene na temelju predloženih metodoloških principa, moći ćemo pristupiti stvaranju jedne naučno-objektivne i kredibilne sinteze o bosanskoj islamizaciji.

II

Ovim referatom želimo pružiti sliku islamizacije Bosne u prva dva desetljeća osmanske vlasti. Kao temelj, poslužit će nam jedan kapitalan izvor, sumarni defter bosanskog sandžaka iz 1468/ 9. godine koji se čuva u Atatürk kütüphanesi, nekadašnjoj Belediye kütüphanesi u Istanbulu u fondu Muallim Cevdet yazmalari pod sign. O. 76. Mikrofilm i fotokopije toga deftera nalaze se u Orientalnom institutu u Sarajevu. Najiscrpnije u vezi sa pitanjem islamizacije taj defter su koristili Tajib Okić i, posebno, Nedim Filipović. Defter je, na temelju zapovijedi sultana Mehmeda II Fatiha, započet početkom mjeseca redžeba 872. H. (kraj januara 1468) , a završen je krajem ševvala 873. H. (sredina maja 1469) . Međutim, rubne bilješke toga deftera idu sve do kraja 1476. godine tako da se može reći da on pokriva prva dva desetljeća po osvojenju Bosne. Kao izvor za islamizaciju Bosne, ovaj defter ćemo analizirati usmjerivši se na nekoliko najznačajnijih aspekata toga problema.

DISTRIBUCIJA ISLAMIZIRANIH BOŠNJAKA PO VILAJETIMA I NAHIJAMA

Prema ovom defteru, bosanski sandžak se sastojao iz: 1.) Vilajeta Jeleč (*Vilâyet-i Yeleç*) koji su sačinjavale nahije Jeleč, Zvečan, Vrače, Ras ili Novi Pazar, Sjenica, Barče, Moravica i Nikšići; 2.) Zemlje Pavlovića (*Vilâyet-i Pavli*) u kojoj su bile nahije Borač, Olovci, Dobrun, Volujak, Čataldža (Prača), Višegrad, Studena, Brodar, Glasinac ili Mokro, Bogazi Yumru (Pale) i Hrtar; 3.) Zemlja Kovačevića (*Vilâyet-i Kovaç*) sa nahijama Vratar, Trebotić, Birač i Osat; 4.) Vilajet Vrhbosna (*Saray ovasi*) sa novom istoimenom varoši zapremao je staru župu Vrhbosnu; 5.) Kraljeva zemlja (*Vilâyet-i Kiral*) sa nahijama Bobovac, Dubrovnik, Visoko, Fojnica, Lepenica, Kreševo, Lašva, Brod, Pribić ili Kamenica, Jelaška Župa, Kladanj, Neretva, Rama, Gradčac i Uskoplje; 6.) Hercegova zemlja (*Vilâyet-i Hersek*) sa nahijama Sokol, Kukanj, Mileševo, Samabor, Dubštica, Bohorić, Kava, Goražde, Zagorje, Bistrica, Osanica, Točevac, Viševa, Kom, Neretva, Nevesinje, Blagaj, Trebinje, Popovo, Viduška, Dabri, Konac Polje, Onogošt, Hvatnica, Gacko, Mostar, Podblatje, Dreznica.

U vilajetu Jeleč u gradu Novi Pazar (*nefs-i şehr-i Yeni Bazar*) u nahiji Novi Pazar bilo je 175 muslimanskih kuća, a u nahiji Ras (drugo ime Novi Pazar) popisan je čiflik Hasana sina Abdullahova. U nahiji Jeleč u istoimenom vilajetu nalazili su se čiflici Mahmuda sina Abdullahova i baština župana Alija u sinoru sela Lukar. Očito je da se radi o islamiziranim ljudima. Muslimana nije

bilo u nahijama Zvečan, Vrače, Sjenica, Barče, Moravica i Nikšići.

U Zemlji Pavlovića popisana je zemlja od 37 055 akči Mehmeda bin-i Kovači što bi mogao biti Mehmed Kovačević. Na timaru vojnučkog seraskera Muhammedija popisane su 22 muslimanske vojnučke kuće i to ovim redom: nahija Višegrad 2, nahija Borač 9, nahija Čataldža (Prača) 3, nahija Olovci 8 kuća. Među mustahfizima tvrđave Dobrun spominje se ćehaja Sas Ali. Njemu je 24. safera 881. H. (18. VI 1476) uzapćen timar. Očito je da se radi o islamiziranom bosanskom Sasu. A timar Alija, merda tvrđave Borač, od 1905 akči uzapćen je i dat Bošnjaku Mahmudu (*Bosna Mahmud*) 29. džumadalula 882. H. (10. VIII 1477). Od jedanaest nahija u Zemlji Pavlovića islamiziranih Bošnjaka je bilo u 5 nahija, a nema ih u nahijama Volujak, Studena, Brodar, Glasinac ili Mokro, Bogazi Yumru (Pale) i Hrtar.

U zemlji Kovačevića spominje se samo jedan novi musliman (*müslim-i nev*) Hoškadem u selu Žip područnom nahiji Vrtar. Popisan je sa dvojicom kršćana kao topčija i graditelj. Oni su, zbog tvrđavske službe koju su obavljali, imali status *müsellemā*, odnosno nisu davali avariz, ispendžu i haradž nego samo ušrove.

U vilajetu Vrhbosna koji je još prije 1463. godine pao pod osmansku vlast, islamizacija je bila poprilično raširena. U samom trgu Trgovište (*nefs-i bazar-i Trgovište*) bilo je 5 muslimanskih rajinskih kuća, u selu Brodac 3, a u selu Žrnovu također 3 muslimanske rajinske kuće. U samom trgu Blažuju (*nefs-i bazar-i Blajuy*) 10 muslimanskih kuća, a u selu Hodidide 7 muslimanskih kuća. U samom trgu Trnovu (*nefs-i bazar-i Tirnova*) popisano je 14 muslimanskih kuća. U selima Vogošti 2, a Mitotini 5 muslimanskih kuća. U jednom selu, nečitljiva imena, područnom Mokrom bile su samo 2 muslimanske kuće, dok kršćana nije bilo. Na timaru kapudžije Iskendera u selu Lubogoštu bilo je 5 muslimanskih kuća, a na timaru hadži Sinana u selu Zabrd'ju 27 muslimanskih kuća. Na timaru Bajranliua u selu Ljubimlja popisane su 2 muslimanske kuće, a na timaru Hizira u Nahorevu 9 takvih kuća. I na timarima mustahfiza tvrđave Hodidide popisana je i islamizirana raja. Na timaru dizdara Kemala u selu Hrasnica bilo je 36 muslimanskih kuća, a u selu Biosko 11. Na timaru Sofjalu Karadže u selu Hreša popisano je 5 kuća, a na timaru Siruzlu Hamze u Glavogodini 19 muslimanskih kuća. Na zajedničkom timaru tvrđavskog imama mevlana Ibrahima i Ungurus Alija bilo je 10 muslimanskih kuća u selu Dolnja Hrasnica i po 2 u selima Krupa i Jablanović. Na timaru Saka Karadže i brata mu Mahmuda u selu Nahoreva zavedeno je 18 muslimanskih kuća. Zajednički timar Alija, Karagöza i Ismaila imao je 3 muslimanske kuće u selu Kotorice, a 8 u Lužanima. Selo Deblić na timaru Filibelu Karadže imalo je 8 muslimanskih kuća, a na Timurtašovom timaru spominje se 5 muslimanskih kuća u Radiloviću i 1 u dijelu sela Bolko. Mehmedi sin Ebrija imao je timar na kome su popisane 4 muslimanske kuće u selu Mladice i 9 muslimanskih kuća u dijelu sela Carić. Na timaru Nesuha u selu Prestenice popisano je 8 muslimanskih kuća, a na zajedničkom timaru Orudža, Filibelu Karagöza i drugog Karagöza nađene su 2 muslimanske kuće u selu

Međurac. Timar Saradža Ahmeda bio je nastanjen muslimanima u selu Lasnica gdje su popisane 3 muslimanske kuće, te u selu Sinehova područnom Mokroj gdje je bilo 8 muslimanskih kuća. Na zajedničkom timaru Nesuha i brata mu Jusufa u selu Krnice popisane su 2 muslimanske kuće, a na timaru kršćanina topčije Nikole muslimanska raja je popisana u više sela. U selu Ložgorić područnom Mokroj nalazila se 1 muslimanska kuća, u selu Žučka područnom Mokroj 3, a u selu Osiku 6. I jedan od mustahfiza tvrđave Bobovac imao je kao dio svog timara 19 muslimanskih kuća u selu Otesu. Prema ovim podacima, u vilajetu Vrhbosna popisane su 134 muslimanske rajinske kuće. Među spahijama koje idu u pohod nije zaveden nijedan islamizirani Bošnjak, kao što ih nema ni među posadnim spahijama dok kršćane-timarnike sporadično susrećemo. Sa čiftlikom Iskendera u sinoru sela Butmira graničile su dvije njive po imenu Dvorište i Kandrić koje je držao neki Jusuf Radisalić. A među čiftlicima čije je držanje podrazumijevalo pohodnu službu zaveden je prazan čiftlik s prihodom od 100 akči koji čini 1/3 sela Žuželj područnog Saraju, a držao ga je neki Jusuf Debelić (Dilić?)

Što se Kraljeve zemlje tiče, situacija ovako izgleda. U vrijeme popisa 1468/ 9. godine u nahiji Brod spomenutog vilajeta nije zabilježen nijedan slučaj islamizacije. Tek je 26. šabana 878. H. (16. I 1474) timar Hizira sina Durutova u selima Vardište i Lisa područno Visokom dat novom muslimanu (*yeni müsliman*) Muhammedu. Muslimanske raje i mustahfiza nije bilo. Timar Muse sina Nikolina u selu Brnjic u nahiji Bobovac u vrijednosti od 1408 akči dat je 12. zilhidže 873. H. (14. VI 1469) novom muslimanu (*müslim-i nev*) Ahmedu sa Zagorja. I u ovoj nahiji nije bilo muslimanske raje i mustahfiza. Od pohodnih spahija u nahiji Visoko 1468/ 9. godine spominje se novi musliman (*müslim-i nev*) Ishak čiji je mali timar od 200 akči zahvatao dio sela Moštre. Taj timar mu je novim beratom potvrđen treće dekade zulhidže 876. H. (1-10. V 1472). Timar od 1049 akči koji se sastojao od sela Mir u Visočkoj nahiji i od 3 sela u nahijama Uskopje, Lepenica i Lašva dat je 18. džumadaluhra 881. H. (8. X 1476) novome muslimanu (*müslim-i nev*) Mustafi, a. l. rebiulevvela 883. H. (2. VI 1478) timar od 2.333 akče u selima Krčavec, Sušna i u jednom selu u nahiji Dubrovnik dat je novom muslimanu (*müslim-i nev*) Iskenderu. U Visočkoj nahiji nije bilo islamizirane raje i mustahfiza. U nahiji Lašva nije bilo islamizacije. U nahiji Kreševo popisan je mali timar od 150 akči Kasuma, novog muslimana (*müslim-i nev*). Islamiziranih mustahfiza i muslimanske raje nema. U nahiji Neretva 1468/ 9. godine popisan je timar u selu Podlisje od 1.887 akči koga je držao Iskender, novi musliman (*müslim-i nev*). Iste godine popisan je timar od 1.280 akči u selima Krtica i Radostava, područnim Uskopju, koji su zajednički držali Radivoj sin Čavlijev i njegova braća Križan i Dragić. Međutim, u nedati-ranoj rubnoj bilješci za Radivoja se veli da je postao musliman i da mu je dato ime Sulejman. Za Križana se kaže da je postao musliman i da mu je dato ime Timurhan. Njegov dio timara dat je njegovom bratu čije je ime nečitljivo i koji je vjerovatno kršćanin. Bilješka je datirana 9. muharrema 879. H. (26. V 1474).

Islamiziranih mustahfiza bilo je na dva zajednička timara. Ahmed Bošnjak (*Bosna Ahmed*) sa ćahjom Alijem i Tetovljakom Sulejmanom (*Kalkandelenli Suleyman*), mustahfizima grada Črešnjeva, uživao je timar koji je vrijedio 6015 akči, a Bošnjak Hizir (*Bosna Hizir*) je sa još trojicom mustahfiza tvrđave Prozor uživao timar od 8255 akči. Islamizirane raje nema. Među čiftlicima u nahiji Neretva koji su uz tapiju uzeti od Isa-bega Ishakovića spominje se čiftlik Mahmuda, novog muslimana (*müslim-i nev*), čija je desetina bila 120 akči i pusti čiftlik Alija sina Dobreševog, područan Borovcu, čija je desetina iznosila 20 akči.

Pored vilajeta Vrhbosna, Hercegova zemlja je drugo veliko poprište rane bosanske islamizacije. Međutim, za razliku od Vrhbosne, Hercegova zemlja je karakteristična po spahijskoj islamizaciji. U nahiji Sokol popisan je, u okviru samog trga *Yeleşa* (*nefs-i bazar-i Yeleş*), dio sela Gornje Igličevo sa dvije muslimanske rajnske kuće. U spomenutoj nahiji popisani su kao pohodne spahije nekoliko islamiziranih Bošnjaka. U selu Silu i u dijelu Brusimlja, područnog Bistrici, nalazio se timar Mehmedija, novog muslimana (*müslim-i nev*) od 1335 akči. Novi musliman (*müslim-i nev*) Ismail imao je timar od 2113 akči u selima Mazuč i Dragalova. Ovaj timar je uzapćen 3. džumadalula 880. H. (4.IX 1475) i dat njegovom bratu novom muslimanu (*yeni müslüman*) Mahmudu. Mali timar od 556 akči u selima Straševa, Zlatibor, Sas, i Dobrunova držao je Ismail Džorić ili Čorić. Dogandžija Iskender i Karagöz imali su zajednički timar od 4219 akči u selima Beliš i Lašće. Iskenderov dio je uzapćen i dat novom muslimanu (*müslim-i nev*) Mustafi I. šabana 876. H. (13. I 1472). Mahmud Garovčić imao je timar u selu Budičić, dijelu sela Donje Poljice i mezri Kuta od 1820 akči. U prvom dekadi ramazana 875. H. (21. II -4. III 1471) taj timar mu je oduzet i dat novom muslimanu (*müslim-i nev*) Ahmedu. Kasnije je taj timar bio u ruci kršćanina Radivoja. Njemu je uzapćen 11. šabana 880. H. (10.XII 1475) i dat novom muslimanu (*yeni müslüman*) Aliju. Timar Sulejmana sina Radičeva u pet sela nahije Sokol vrijedio je 2795 akči. Kasnije mu je uzapćen, a vraćen mu je u prvom dekadi džumadaluha 875. H. (25. XI-5.XII 1475). U defteru se veli da se pomenuti Sulejman istakao kao hrabar ratnik te je njegovom timaru, kao povišica, 23. redžeba 878. H. (14. XII 1473) dat zajednički timar dvojice braće kršćana-spahija u nahiji Zagorje. Islamiziranih mustahfiza nije bilo u nahiji Sokol. I u nahiji Goražde bilo je nekoliko islamiziranih pohodnih spahija. Timar Stjepka (*Istebko*) u selima Vikuča i Odrice, područno Zagorju, te u dijelu sela Gornje Poljice vrijedio je 3006 akči. U nedatiranoj bilješci piše da je spomenuti postao musliman, da mu je dato ime Ali i da mu je zbog toga povećan timar. Radin i Radoje zajednički su držali timar od 1126 akči u selima Istrani i Gora. U trećoj dekadi ramazana 874. H. (21. III-2. IV 1470) taj timar je dat novom muslimanu (*müslim-i nev*) Ismailu. Radi se o Ismailu Džoriću koji je imao timar u nahiji Sokol. Mali timar od 200 akči u tri sela nahije Goražde koji su 1468/9. godine zajednički držali Vukič Pretržan, Radič i Vladislav također je kasnije dat spomenutom Ismailu Džoriću. Islamizirani Bošnjaci Jusuf Radesalić, Rustem

Tosina i Iskender Radetović, te Vlatko Musić i Vukmir Vlatković zajednički su držali timar od 3328 akči u selu Botičje, s time što je jednu polovinu pritežavao Jusuf, a drugu polovinu ostali. Taj timar je uzapćen i dat Radiću Draguloviću 26. muharrema 881. H. (21. V 1476). Zajednički timar Kasuma i njegova oca Ratka (*Radko peder-i o*) vrijedio j 1417 akči i sastojao se od sela Kunova i Donji Zamlak, područnog Goraždu. Timar Širmerda, padišahova gulama, sa selima u toj nahiji te u nahijama Sokol i u Viduškoj u vrijednosti od 4235 akči uzapćen je i dat je u prvoj dekadi ramazana 875. H. (21. II-4. III 1471) Jusufu sinu Lulića (*Yusuf veled-i Lulić*). U nahiji Goražde nije bilo islamiziranih mustahfiza te islamizirane raje. Ovaj defter ne bilježi niti jedan slučaj islamizacije u nahiji Kukanj. U nahiji Mileševo spominju se dva interesantna slučaja islamizacije među pohodnim spahijama. Musa Ivatsalić imao je u selima Zvizda i Vrbova timar vrijedan 1450 akči. Interesantan je spomen zajedničkog timara Mustafe, njegove braće Ahmeda i Mehmeda i njihovog oca (*pederi*) Raduna koji je vrijedio 6006 akči i obuhvatao 9 sela u nahijama Mileševo, Kukanj, Dubštica i Sokol. Taj timar je kasnije uzapćen i 29. ševvala 880. H. (25. II 1476) dat Bosancu Sarudži (*Bosnalı Saruca*) i Kosovaru Jusufu (*Kosovalı Yusuf*). Među mustahfizima grada Mileševa spomenut je i Bošnjak Hasan (*Bosna Hasan*) koji je sa Karagözom uživao timar od 3357 akči. U nahiji Mileševo nije bilo islamizirane raje. Među timarnicima nahije Samabor spominje se Isa Bali koji je predao tvrđavu Samabor i prešao na islam (*İslama gelenlerdendir*). Njegov timar od 2709 akči imao je 3 sela u nahiji Samabor, jedno u Poblatsu i jedno u Kuknju. U bilješkama se veli da je umro i da je 2. džumadalula 879. H. (14. IX 1474) dat njegovom sinu Husejinu. Timar novog muslimana (*müslim-i nev*) Hamze od 4011 akči sastojao se od sela Kavšatica, Srednje Bogoševče i pustog sela Dvorište. Za Hamzu se u rubnoj bilješci veli da je umro. Njegov timar dat je 18. džumadaluhra 879. H. (30. X 1474) novom muslimanu (*müslim-i cedit*) Ajdinu. Timar novog muslimana (*müslim-i nev*) Ajasa u selima Donja Janova, Bilino i Gornji Šušnić, područno Goraždu, vrijedio je 1325 akči. U bilješci se kaže da je njegov timar združen sa timarom Hamze i da je u srednjoj dekadi šabana 875. H. (1-10. II 1471) dat Sanku, odgojitelju hercegova sina (*Hersek oğlinin lalası*). I među mustahfizima u nahiji Samabor popisani su timari dvojice islamiziranih domaćih ljudi. Bošnjak Karadža (*Bosna Karaca*), zajedno sa Kurdom iz Trepče, uživao je timar od 4012 akči. Za Karadžu se u rubnoj bilješci kaže da je postao član posade Tođevca. Bošnjak Jusuf (*Bosna Yusuf*) uživao je timar od 2050 akči i za njega se kaže da je postao članom posade Tođevca. U nahiji Samabor nije bilo islamizirane raje. U nahiji Dubštica timar od 2854 akče koji je zahvatao 4 sela držao je Jusuf Duković. U rubnoj bilješci je zapisano da je umro, a njegov timar je dat u srednjoj dekadi džumadaluhra 875. H. (4-14. XII 1470) spahiji Mahmudu Garovčiću čiji je osnovni timar popisan u nahiji Sokol. U ovoj nahiji nije bilo islamizirane raje i islamiziranih mustahfiza. U nahiji Bohorići upisan je 1468/9. godine timar Rustema Pretržana u selima Završ, Babna Brda i Stakorin u vrijednosti od 1325 akči. Islamizirani mustahfizi i raja ne pominju se. U maloj nahiji Kava nije bilo islamizacije. U nahiji Zagorje popisano je više islamizira-

nih spahija. Novi musliman (*müslim-i nev*) Karagöz imao je timar od 2168 akči u selima Donja Košara i Bornice, područno Bistrici. Kasum Andrić imao je timar u selima Gradište i Tudžeb, područno Nevesinju, a vrijedio je 1156 akči. On je umro, a timar je 29. džumadaluha 879. H. (10. XI 1474) dodijeljen novom muslimanu (*müslim-i nev*) Hasanu. Il' jas Bratilović imao je timar od 2600 akči i selima Kalnovik, Kolbić, Plješevici, područno Bistrici, i u dijelu sela Romanovića. Mali timar od 803 akče u selu Lula pritežavao je Ismail Repušević. Timar Hizira, novog muslimana (*müslim-i nev*), od 830 akči bio je u selu Očrkvju. U nedatiranoj rubnoj bilješci zapisano je da je taj timar dodijeljen novom muslimanu (*yeni müslüman*) Rustemu. Novi musliman (*müslim-i nev*) Ahmed upisan je u defter i kao zet izvjesnog Šeref-age (*damad-i Şeref Aga*), a timar mu je vrijedio 1676 akči. U nahiji Zagorje nema popisane islamizirane raje i mustahfiza. U nahiji Bistrica pominje se više interesantnih primjera rane islamizacije. U toj nahiji islamizirali su se neki članovi sitne vlastelske porodice Borovina. Iz te porodice potječe poznati Sinan-paša Borovinić. Hasan sin Borovine imao je timar od 4026 akči, Ali sin Borovine držao je timar od 2664 akče, a timar Husejna sina Borovine vrijedio je 3502 akče. Timar Isaa, sina Dizdara Tođevca, i njegovog brata Murada vrijedio je 3999 akči. Budući da pomenuti Murad nije jahao u pohode njegov timar je u prvoj dekadi džumadaluha 876. H. (15-24. XI 1471) dodijeljen nekom Hamzi za koga se veli da je predao tvrđavu i postao musliman. U jednoj bilješci stoji da je Isaov dio već duže vremena uzapćen te da je dodijeljen novom muslimanu (*yeni müslüman*) Ahmedu 11. šabana 881. H. (29. XI 1476). Jusuf sin Lulića držao je timar od 3178 akči. U bilješci je zapisano da mu je oduzet bez razloga i podijeljen Mustafi Kondučiću u prvoj dekadi šabana 875. H. (23. I-1. II 1471). Vjerovatno je ista osoba i spahija zaveden kao Mustafa sin Kondužića čiji je timar vrijedio 3182 akče. Ovaj timar je promijenio više vlasnika, da bi se 19. šabana 878. H. (9. I 1474) našao u posjedu Radoja sina Kondužićeva, očito neislamiziranog brata ili rođaka spahije Mustafe. Timar Mustafe sina Čerčija (?) vrijedio je 3073 akče. Pretpostavljamo da se radi o islamiziranom Vlahu. Timar Ahmeda Bogovića iznosio je 750 akči. Ovaj timar uzapćen je sa još nekoliko timara i dat 18. šabana 880. H. (17. XII 1475) Grguru sinu Desisala, dvorjaninu Vlatka Hercegovića koji je od njega pobjegao i prešao Osmanlijama. To je, očito, rođonačelnik sarajevskih pravoslavnih i muslimanskih Desisalića iz koje porodice potječe i sandžakbeg bosanski Ferhad-beg Vuković-Desisalić. U nahiji Bistrica nije bilo kako islamizirane raje tako ni islamiziranih mustahfiza. Islamiziranih spahija bilo je i u nahiji Osanica. Jusuf i brat mu Vladislav držali su zajednički timar od 2058 akči. Novi musliman (*müslim-i nev*) Mehmed i držao je jednu polovinu, a Petko Popović i Vukašin Kopjević drugu polovinu timara od 1570 akči. Sulejman, novi musliman (*müslim-i nev*), imao je timar od 2553 akče. U bilješci se veli da je taj timar dat Mustafi Đurđeviću (*Cürçioğlu Mustafa*) 14. rebiulahira 878. H. (8. IX 1473). Budući da je Mustafa ostario, taj je timar uzapćen 27. redžeba 878. H. (18. XII 1473). Timar Strahinje sina Vranješa dat je 11. šabana 881. H. (29. XI 1476) novom muslimanu (*yeni*

müslüman) Rustemu. U nahiji Osanica nije zabilježen pomen ni islamizirane raje niti islamiziranih mustahfizata. U maloj nahiji Točevac nije bilo islamizacije. I u nahiji Neretva u Hercegovoj zemlji, jer je kako smo vidjeli postojala i istoimena nahija u Kraljevoj zemlji, upisano je nekoliko veoma interesantnih primjera rane islamizacije Bošnjaka. Spahija Vukac sin Milovca (Vukač veled-i Milovač) imao je mali timar od 360 akči. Međutim, u bilješki datiranoj u drugu dekadu zulkade 875. H. (30. IV-9.V 1471) kaže se da je postao musliman i da mu je dato ime Ahmed i dodijeljen mu je timar Hamze, Hasana i drugog Hamze. U popisu iz 1468/9. godine upisan je timar gore spomenute trojice u vrijednosti od 585 akči. Ali se u bilješki iz druge dekade zulkade 875. H. kaže da je Hamza-beg izjavio da otkako je on došao u ovaj sandžak oni ne vrše spahijsku službu te se njihov timar dodjeljuje Ahmedu koji je postao musliman, a njih trojica određeni su kao njegova raja i zapovijedeno im je da mu daju resmove. I timar župana Radića od 1640 akči prošao je kroz više ruku. Budući da njegov drugi držalac Davud nije došao na pohod protiv Uzun Hasana, on je 30. redžeba 878. H. (21. XII 1473) dodijeljen gore spomenutom novom muslimanu (*yeni müslüman*) Ahmedu. Međutim, njemu je već 10. zulkade 881. H. (15-24. II 1477) uzapćen taj timar i dat novom muslimanu (*yeni müslüman*) Pašajigidu, a kaže se da je spomenuti padišahu na Portu doveo i svoga brata te da je i on postao muslimanom i spahijom. Pored tri spomenute bivše spahije koji su prevedeni u raju, nema pomena o drugoj islamiziranoj raji i mustahfizima. U nahiji Kom nije bilo islamizacije, osim jednog relativno nejasnog slučaja. U nahiji Nevesinje pominje se nekoliko interesantnih slučajeva "površinske" islamizacije. Izvjesni Musa, Isa i Hamza zajednički su pritežavali timar od 2216 akči. U bilješki se veli da je pomenuti Isa prebjegao Mađarima, a da Hamza ne vrši svoju dužnost. Očito je da se radi o islamiziranim ljudima. Jusuf i Davud sin Lašće imali su zajednički timar od 1924 akče. Za Davuda, očito islamiziranog Bošnjaka, zapisano je da ne vrši službu i da je 18. redžeba 878. H. (9. XII 1474) lišen timara. Stjepan Bogović, sin mu Pavko i Radić Vitanović držali su zajednički timar od 2651 akču. U prvoj dekadi džumadaluha 876. H. (15-23. XI 1471) zapisano je da je Stjepan umro, a da je njegov dio dat Mahmudu koji je predao neku tvrđavu i postao muslimanom. Već 10. redžeba 877. H. (11. XII 1472) timar mu je uzapćen budući da je pomenuti Mahmud nestao. U nahiji Nevesinje također nema pomena o islamiziranoj raji i mustahfizima. U nahiji Blâgaj nalazimo jednog ismaiziranog spahiju. Novi musliman (*müslim-i nev*) Hamza imao je timar od 1763 akče. Nahija Trebinje prelazila je iz osmanskih ruku u ruke Vlatka Hercegovića, te je očito da u njoj nije bilo velikih mogućnosti za ranu islamizaciju. Međutim, selo Dragović, područno Viduškoj, pripadalo je timarima u toj nahiji. To je selo u prvoj dekadi redžeba 881.H. (20-30-X 1476) dodijeljeno novim muslimanima Hiziru i Il'jasu. I nahija Popovska prelazila je iz osmanskih ruku u ruke Vlatka Hercegovića, i obratno. U njoj nije bilo islamizacije. U nahiji Dabri ponovo nalazimo muslimansku raju. U selu Hvatnica, drugo ime Demojević, popisane su 2 muslimanske kuće. Ova nahija je karakteristična po pravoslavnim Vlasima timarlijama. Među njima smo našli

dva pomena islamizacije. Zajednički timar jedanaestorice Vlaha koji je vrijedio 5595 akči često je mijenjao pritežavaoce. Tako je 18. džumadaluha 881. H. (8. X 1476) dodijeljen novom muslimanu (*yeni müslüman*) Hamzi čiji je stric Mustafa-beg bio dvorski spahija. Ismail, Ifko, Pribić i Pribašin zajednički su držali timar od 5296 akči. Može se pretpostaviti da je ovaj Ismail bio islamizirani Vlah. Za Ismaila se u bilješci kaže da je umro i da je njegov dio dat Jusufu koji je predao tvrđavu i postao musliman u prvoj dekadi džumadaluha 876. H. (15-24. XI 1471). Kasnije im je svima uzapćen timar zbog neobavljanja službe. U nahiji Konac polje spominje se nekoliko interesantnih slučajeva islamizacije. To su obično muslimani sa slavenskim kršćanskim patronimičnim prezimenima. Alija Bozderčić i Mahmud Dragalović zajednički su pritežavali timar od 2290 akči koji im je kasnije uzapćen. Mehmed Ruzić imao je mali timar od 197 akči koji je, također, kasnije uzapćen. Il'jas sin Sokola imao je timar vrijedan 750 akči, a on mu je uzapćen 10. ramazana 877. H. (8. II 1473). U nahiji Onogošt svi timari su bili uzapćeni za riznicu i tu nije bilo islamizacije. Isti je slučaj i sa nahijom Hvatnica. U nahiji Gacko 1468/ 9. godine nije bilo islamizacije i jedan jedini timar u toj nahiji bio je uzapćen za državnu riznicu. Ali, u trećoj dekadi šabana 874. H. (22. II-3. III 1470) timar od 1940 akči dodijeljen je novom muslimanu (*müslim-i nev*) Isau. U bilješci iz treće dekade safera 876. H. (8-17. VIII 1471) kaže se da je Isa umro, te da je timar dat novom muslimanu (*müslim-i nev*) Karagözü. I za njega je zapisano da je umro te se nalaže da se njegov timar dodijeli bilo kome ko će ići u pohode. U nahijama Mostar, Poblattie i Drežnica nije bilo islamizacije.

DRUŠTVENA STRUKTURA I BROJ ISLAMIZIRANIH BOŠNJAKA

Temeljna podjela osmanskog društva bila je podjela na raju i asker. U ranom osmanskome periodu u raju je spadalo, pored poljodjelskog stanovništva, i ono stanovništvo Bosne koje je živjelo po trgovima koji su bili više male stanice agrarne trgovine nego gradska naselja. Tek kasnije, razvojem osmanske urbanizacije u Bosni, gradsko stanovništvo će postići status povlaštene raje. Globalno rečeno, islamizacija je obuhvatila raju, povlaštenu raju, držaoce nezavisnih imanja i spahije. Medjutim, status raje na hasu i status raje na timaru unekoliko su se razlikovali. Neke kategorije povlaštene raje i drugog povlaštenog stanovništva živjele su pretežno na hasovima. Zato je potrebno pogledati kako se islamizacija razvijala s obzirom na društveni status islamiziranih, jer se i u tom statusu krije jedan od odgovora na ovo naučno pitanje.

Na sultanovom hasu zabilježeno je 175 rajinskih muslimanskih kuća u gradu Novom Pazaru te 3 porodice pritežavaoca čiftlika i baština, koje su jedino padišahu davale ušrove.

Na sandžakbegovom hasu zabilježeno je po 29 muslimanskih rajinskih kuća u selima i na trgovima te 5 domova držalaca čiftlika.

Na timarima je bilo 236 rajinskih kuća. Povlaštene raje je bilo 23 domaćinstava (22 vojnučka i 1 musellemsko), dok je jedno domaćinstvo držalo čiftlik s tim da vrši vojnu obavezu.

U razdoblju od 1468 do 1478 spominje se 97 islamiziranih spahija. Bilo je 16 timara od 50 do 1000 akči, 21 od 1000 do 2000, 14 od 2000 do 3000, 5 od 3000 do 4000, 3 od 4000 do 5000, 1 od 5000 do 6000 akči te jedan zeamet od 37.055 akči. Broj spahija i broj timara u navedenom razdoblju se ne podudara zato što su brojni timari držani zajednički. Prema našim proračunima u vremenu od 1468 do 1478. godine u bosanskom sandžaku živjelo je 468 islamiziranih rajinskih domaćinstava, odnosno 2345 ljudi. Povlaštene raje bilo je 23 kuće, odnosno 115 ljudi. U islamizirane Bošnjake spadalo je i 9 kuća pritežavaoca čiftlika i waština, što bi iznosilo 45 ljudi. Islamiziranih spahija bilo je 97 kuća, odnosno 485 ljudi.

Prema tome, u vremenu od 1468 do 1478. godine u bosanskom sandžaku je živjelo 2990 islamiziranih Bošnjaka.

NAPOMENA

Osnovni izvor za ovaj referat predstavlja Zbirni popis Bosanskog sandžaka iz 1469/9. godine koji se čuva u Atatürk kütüphanesi (ranije Belediye kütüphanesi) u Istanbulu, u kolekciji Muallim Cevdet yazmalari, No.0.76. Mikrofilm i fotokopije se čuvaju u Orijentalnom institutu u Sarajevu, a drugi primjerak fotokopija u ostavini rahmetli akademika Nedima Filipovića. Još za njegova života, u vremenu od 1982. do 1984. godine, iščitavali smo i transkribovali ovaj defter prema njegovom ličnom primjerku fotokopije, a on je kolacionirao naše čitanje. Kako ovaj referat ima karakter tzv. predhodnog saopćenja u znanstvenom radu, mi se nismo upuštali u detaljnu ubikaciju pročitanih toponima. Smatramo da je antroponimija potpuno dobro pročitana, dok detaljno ubiciranje lokaliteta te eventualne ispravke u čitanju toponima prepuštamo izdavačima ovog deftera što će, nadamo se, uskoro ugledati svjetlo dana u izdanjima Orijentalnog instituta.

LITERATURA

1. Ahmed S. Aličić, *Privredna i konfesionalna struktura stanovništva u Hercegovini krajem XVI stoljeća*, POF 40/1990, Sarajevo 1991, pp. 125-193.
2. Safvet-beg Bašagić-Redžepašić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1900*.
3. Stephan F. Dale, *Conversion and the Growth of the Islamic Community of Kerala, South India*, Studia Islamica, LXXI, Paris MCMXC, pp. 155-175.
4. Nedim Filipović, *Napomene o islamizaciji u Bosni u XV vijeku*, Godišnjak ANU BiH VII, Centar za balkanološka ispitivanja 5, (1970), pp. 141-167.

5. idem, *Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini (I)*, Ibid., XII/10, (1974), pp. 127-221.
6. idem, *O jednom aspektu korelacije između islamizacije i čiflučenja*, Prilozi IIS XVII/18, (1981), pp. 25-45.
7. idem, *Islamizacija vlahu u Bosni i Hercegovini, u XV i XVI vijeku*, Radovi ANUBiH LXXIII ODN 22, (1983), pp. 139-148.
8. Dr. Muhamed Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, Sarajevo 1990.
9. Adem Handžić, *O islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku*, POF XVI-XVII/1966-67, Sarajevo 1970, pp. 5-48.
10. idem, *O društvenoj strukturi stanovništva u Bosni početkom XVII stoljeća*, POF 32-33/1982-83, Sarajevo 1984, pp. 129-146.
11. Hadži Mehmed Handžić, *Islamizacija Bosne i Hercegovine i islamizacija bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo 1940.
12. Halil Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, Beograd 1974.
13. idem, *Od Stefana Dušana do Osmanskog Carstva*, POF 3-4, Sarajevo 1954, pp. 22-54.
14. idem, *Ottoman Methods of Conquest*, Studia Islamica III, Paris 1954, pp. 103-129.
15. Nehehija Levtzion (ed.), *Conversion to Islam*, London 1979.
16. M. Tayyib Okıç, *Les Kristians (Bogomiles Parfaits) de Bosnie d'après des documents turcs inédites*, SOF, XIX/1960, München, pp. 108-133.
17. Aleksandar Solojev, *Nestanak bogomilstva i islamizacija Bosne*, Godišnjak ID BiH, I, Sarajevo 1949, pp. 42-79.
18. Jaroslav Šidak, *Studije o "crkvi bosanskoj" i bogumilstvu*, Zagreb 1975.
19. Osman Turan, *L'Islamisation dans la Turquie du Moyen Age*, Studia Islamica X, Paris MCMLIX, pp. 137-152.
20. Speros Vryonis, Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Los Angeles-London 1971.
21. idem, *Religious Changes and Patterns in the Balkans, 14th-16th Centuries*, in: Henrich Birnbaum and Speros Vryonis, Jr., (ed.), *Aspects of the Balkans*, The Hague-Paris, pp. 151-176.

ISLAMIZACIJA BOSNE U PRVA DVA DESETLJEĆA OSMANSKE VLASTI

Re z i m e

Namjera ovoga referata je da prikaže islamizaciju Bosne u prva dva desetljeća XV stoljeća. Izvor kojim smo se poslužili je Zbirni popis bosanskog sandžaka iz 1468/ 9. godine koji se čuva u Atatürk kütüphanesi (ranije Belediye

kütüphanesi) u Instambul, u kolekciji Muallim Cevdet yazmalari, No. O. 76. Rezultati do kojih smo došli su sljedeći:

1. Islamizacije je na teritoriju Bosne moralo biti i prije 1463. godine što se tiče Sarajeva odnosno Hodidida.

2. Prvih dvadeset godina islamizacija je neznatna, ona iznosi oko 3% ukupnog stanovništva

3. Islamizirano stanovništvo pripadalo je svim socijalnim kategorijama.

4. Pretpostavljamo da je većina islamiziranih Bošnjaka bila sastavljena od bivših pripadnika crkve bosanske, budući da u onim regionima u kojima je islamizacija najjača ne nalazimo ni jedan siguran trag katoličkih ili pravoslavnih crkava.

5. Tamo gdje defteri bilježe pravoslavne ili katoličke crkve nema islamizacije.

6. Među islamiziranim spahijama nalazi se izvjesan broj potomaka sitnog bosanskog plemstva. To se može zaključiti po najstarijim bosanskim srednjovjekovnim prezimenima koja su karakteristična za vlastelu. (Garovčić, Borovina, Sanko, učitelj hercegovog sina, itd.)

ISLAMIZATION PROCESS IN BOSNIA DURING THE FIRST TWO DECADES OF OTTOMAN RULE

S u m m a r y

The aim of the present paper was to present the process of islamization in Bosnia during the first two decades of the 15th century. The main source used for the research in this question was Collective Register of Bosnian Sanjak from the year 1468/ 9, preserved in Atatürk kütüphanesi (previously: Belediye kütüphanesi) in Istanbul, Muallim Cevdet Collection, No. O. 76. The following conclusions were reached in the researches:

1. As for Sarajevo, i.e. Hodidid, the process of islamization must have been performed even before the 1463.

2. Islamization was insignificant during the first ten years, its percentage was around 3% of the total number of population.

3. The members of all social categories were islamized.

4. The supposition that the majority of islamized Boshniaks were ex-members of the Bosnian Church was based on the fact that in the region where the process of islamization was the strongest no secure traces of either Catholic or Ortodox churches could be found.

5. Where Catholic or Ortodox churches were notified in the Register,

no islamization was performed.

6. Among the islamized spahies a certain number of the members of lower Bosnian aristocracy could be found. This conclusion could be reached on the basis of the oldest Bosnian surnames distinctives of feudal lords, like: Garovčić, Borovina, Sanko, the teacher of Herzeg's (duke' s)son, etc.